

Média- és kultúratudomány. Kézikönyv, szerk. Kricsfalusi
Beatrix, Kulcsár Szabó Ernő, Molnár Gábor Tamás, Tamás Ábel

Budapest, Ráció, 2018, 236 l.

A rendszerváltás óta a hazai bölcsészettudományi képzés és kutatás is intenzíven bekapcsolódott a nemzetközi irányzatok véráramába, ami számos szerkezeti és módszertani átalakulást eredményezett. Ezeknek a változásoknak az egyik legfontosabb indikátora a multidiszciplináris megközelítések elterjedése és ezek összehangolódása egy kultúratudományos megközelítés ernyője alatt. Eddig ennek az átfogó léptékű változásnak nem volt magyar nyelvű kézikönyvformában elérhető összefoglalása. Ezt a hiányt hivatott pótolni a 2018-ban megjelent Média- és kultúratudomány című kötet, amely az MTA–ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport koordinálásával jött létre számos egyéb tudományos műhely bevonásával.

A címben olvasható „média-(tudomány)” és „kultúratudomány” fogalmak első olvasatra világosan körülhatárolható témamegjelölésnek tűnhetnek, ám jelentésük vizsgálatkor az egyértelműség látszata gyorsan szertefoszlik. Már az összetétel első felét képező „médiatudomány” fogalom is ambivalens tárgynak mutatkozik, mind a hazai, mind a nemzetközi szóhasználatban. Egyrészt jelöli a tömegmédia és a kommunikációelmélet társadalomtudományos irányultságú vizsgálatát, amely elsősorban a nyomtatott és elektronikus sajtó, a rádió, a televízió és az online média történetével, elméleteivel, esztétikájával és társadalmi funkcióival foglalkozik. Leginkább ilyen értelemben fordul elő a magyar felsőoktatásban meghirdetett *Kommunikáció- és médiatudomány* stúdiumok szakleírásaiban is. Másrészt ugyanakkor a kifejezést egy sokkal tágabb kutatási terület megjelölésére is használják, ami a nyelvtudomány, a hermeneutika és a komparatiztika alapjaira építve magát a kommunikációs közvetítettség állapotát helyezi vizsgálatainak középpontjába. Hasonlóan ambivalens, hogy a címben szereplő „és” kötőszó mellérendelő viszonyt jelöl-e (ez a társadalomtudományos megközelítés esetében lenne indokolt), vagy az utóbb említett gondolatkörben rész-egész viszonyban állnak.

Segít a dilemma feloldásában az előszó fogalmi áttekintése, ahol a *cultural studies*, illetve a *media studies* kapcsolódási pontjai mellett elsősorban a német szellemtudományokból kifejlődött Medienwissenschaft és Kulturwissenschaft mint inspirációs forrás emelkedik ki, ami rögtön jelzi is a kötet elsődleges orientációs irányát. A kötet szócikkeiből is kiderül, hogy a szerzők által követett tematika a német kultúratudományon belül a germanisztika és a komparatiztika hagyományából építkező

Medienkulturwissenschaft érdeklődési köreivel mutatja a legtöbb rokon vonást, ezen belül is leginkább azon irányzatokéval, amelyek a diszciplína kialakulásában fontos szerepet játszó film- és színháztudomány mellett az irodalmi szövegekre és az írás mediális aspektusaira fókuszálnak. Ezek az elméletek a *cultural studies* irányzatokkal ellentétben nem a kultúrába való beágyazottságot, hanem a kultúra által való teremtettséget helyezik vizsgálódásaik homlokterébe.

Jól jelképezi ezt a konstruktivista fókusz a huszadik századi német médiatudomány egyik alapító atyjának, egyben a kötet egyik leggyakrabban idézett szerzőjének, Friedrich Kittlernek az életműve is. Kittler pályáját germanista irodalomtudósként kezdi, majd a lacani pszichoanalízis, a derridai grammatológia és a foucault-i diskurzusanalízis útvonalan át jut el az irodalmi kommunikáció kulturális kontextusainak médiatörténeti szempontú vizsgálatához. Életművének egyik központi fogalma, a „kulturtechnika” arra világít rá, hogy minden diskurzus egy sajátos, időben változó technomediális közegben jön létre, olyan „szimbolikus gépezetek” produktumaként, amelyek nemcsak rögzítenek és tárolnak valamit, hanem ezzel egy időben a McLuhani értelemben konstruálják is azokat.

Mindezek alapján a kötet címében szereplő médiatudomány fogalom jelentése közelebb áll az etimológiai értelmezésből levezethető közvetítettséghez vagy „medialitás”-hoz, míg a köznyelvi értelemben vett médiához csak áttételesen, kulturális kontextusként kapcsolódik. Fókuszában azok a kortárs elméletek vannak, amelyek a médiatechnikák közlési folyamatokban játszott szerepét tematizálják, miközben tágabb kontextusként összegyűjtik azokat az időben távolabb elhelyezkedő szerzőket és fogalmakat, amelyek ismerete elengedhetetlen ennek a kurrens szemszögnek a mélyebb megértéséhez. Ez a tágabb megközelítés teszi lehetővé, hogy a kultúra- és médiatudomány összefüggésszerei általánosságaikban is kibontakozhassanak, és legfontosabb jelenségeik panorámajellegű bemutatása megvalósulhasson.

Ugyanakkor ennek a nyíltan vállalt mediális tematikának az is a következménye, hogy több, a kortárs irodalomelméletben és kultúratudományban kurrens és releváns téma és megközelítésmód kikerült a válogatás spektrumából. Az angolszász *cultural studies* irányzatokban fontos szerepet játszó identitáspolitikára szakosodott iskolák, a klímaváltozás egyre inkább központivá váló tematikája mentén erősödő ökokriticizmus, a globális viszonyrendszerek értelmezésének a szempontjából kiemelt fontossággal bíró posztkoloniális diskurzus, a hagyományos tömegkommunikációs struktúrákat alapjaiban felforgató új média vagy a „digitális fordulat” után megerősödő és a „webkettes fordulat” által még szélesebb kutatási terepet nyitó digitális bölcsélet csak pár mondat vagy bekezdés erejéig képviselteti magát. Ezek alapján elmondható, hogy saját programjának tekintetében valóban hiánypótló és áttekintő jellegű munkáról van szó, a cím által sugallt általános összefoglalás azonban csak a fent részletezett kontextus viszonylataiban valósul meg.

A kézikönyv négy nagy egységre tagolódik. Az első, legterjedelmesebb fejezet *Jelenségek* cím alatt tizennégy, egyenként tíz-húsz oldal terjedelmű, ábécérendbe szedett szakcikket tartalmaz a legfontosabbként kiemelt fogalmakról (Anyag / Cultural Studies / Ember / Emlékezet / Filológia / Hálózat / Identitás / Írás / Kibernetika / Közvetítés / Kultúratudomány / Tér / Test / Vizualitás). Az egyes címszavak további négy alfejezetre bomlanak: a *Felütésben* egy egyedi jelenség mint instancia vagy exemplum kerül a fókuszba, a *Fogalomtörténet* retrospektív panorámát ad az előtörténetről, a *Kontextusok* rész beágyazza a párhuzamos iskolák és tematikák közé, a *Kultúratudományi jelentőség* pedig körüljárja a hatástörténetet.

A második, *Fogalmak* címet viselő fejezetben huszonhat rövidebb téma jelenik meg egyenként négy-tizenkét oldal terjedelemben (Általános alfabetizáció / Apparátus/diszpozitívum / Archívum / Aura / Diagrammatológia / Esettörténet / Feldolgozás – tárolás – továbbítás / Gyakorlat / Hang / Hangulat / Hibriditás / Intermedialitás / Jel-zaj-arány / Könyv / Kultúra / Kultúrtechnika / Latencia / Médium / Performativitás / Szimbolikus – Imaginárius – Valós / Szimulákrum / Színrevitel / Technika / Technotext / Testtechnika / Tömegmédium). A harmadik, *Szerzők* címet viselő egység rövid összefoglalót ad a medialitáselmélet szempontjából legfontosabbnak ítélt tudósok életművéről (Pierre Bourdieu / Jacques Derrida / Vilém Flusser / Michel Foucault / Friedrich Kittler / Jacques Lacan / Niklas Luhmann / Marshall McLuhan). A negyedik, *Művek* című fejezet pedig tizennégy kulcsfontosságú szöveget ismertet négy-nyolc oldal terjedelemben. Érdeemes megemlíteni, hogy míg a *Szerzők* fejezetben tárgyalt tudósok mindegyike az elmúlt évszázad első felében született, és csak ketten éltek meg közülük a 21. századot, addig az utolsó fejezetben több ma is élő és alkotó szerző munkája is helyet kapott (N. K. Hayles, S. Krämer, J. Svenbro, D. Mersch, B. Latour, R. Grusin, J. D. Bolter). Ezek a rövid összefoglalók hozzák létre a kapcsolatot a szigorú értelemben vett kortárs kutatással, míg a többi szöveg a jelenkori kutatási irányzatok 20. századi, mára klasszikusnak számító elméleti törzsanyagát mint kontextust ismertetik.

A szócikkekről általánosságban elmondható, hogy magas bevonódási szintet igényelnek, sok témát és kevés rémát alkalmaznak, és ezért erősen próbára teszik az olvasó felkészültségét és koncentrálókéességét egyaránt. Ezért kiemelten hasznos lehet a kötet olyan oktatók és kutatók számára, akik már számos irányzat és megközelítésmód narratíváját ismerik, de a teljes képpel még nem rendelkeznek, és tudásukat szeretnék egy magasabb szintű összefüggérendszerrel bővíteni. Hasonlóan nagy szolgálatot tehet olyan szakemberek számára, akik témájukat új szemszögből szeretnék értelmezni vagy láttatni, és nyitottak a mediális elméletekre. A nyelvi és fogalmi nehézségi fok kapcsán ugyanakkor felmerülhet, hogy a kötet írásai pár jól olvasható, összefoglaló szöveg kivételével az alapképzésben szinte egyáltalán nem, mesterképzésben pedig csak alapos elemző és feldolgozó munka mellett alkalmazhatók.

Összegzésképp elmondható, hogy olyan kézikönyvet tarthat a kezében az olvasó, amely a hazai bölcsészettudományokban az ezredforduló óta egyre inkább teret nyerő kultúratudományos átalakulás elméleteinek első nagy szabású, sok szakértőt bevonó, összefoglaló jellegű áttekintése. Bár a kulturális medialításra helyezett egyedi fókusz miatt nem képviselheti reprezentatív módon a tárgyalt diszciplínák sokszínűségét, mégis éppen ezen fókuszáltságának, illetve a kurrens kutatásokhoz közvetlenül kapcsolódó szövegeinek köszönhetően válhat a közeljövőben számos oktató, kutató és doktorandusz számára az első számú metodológiai kiindulóponttá és alapvető jelentőségű inspirációs forrássá.

Pölcz Róbert